

Sziksainé Nagy Irma, Intertextuális tükrök

Összehasonlító stíluselemzések

Pesti Kaligram Kft., Budapest, 2021. 399 lap

A szerzőnek ez a tizenegyedik könyve (néhányat kiemelünk: Stiliztika 1994; Leíró magyar szövegtan 1999; A retorikai kérdés rövid tudománytörténete 2001; Stíluselemzés, stílusértékelés, stílusművelés 2011; Költészet és játék 2016). Emellett számos egyéb, nem könyv méretű tanulmánya is megjelent. Gazdag munkássága sokirányú műveltséganyagot dolgoz fel. A jelen kötetet nem szánja tankönyvnek, a benne közölt stíluselemzéseket sem végezte el egyetemi hallgatóival, de oktatói tapasztalatait felismerjük benne.

A kötet címe és alcíme kifejezi a szerzőnek azt a meggyőződését, hogy az irodalmi alkotásokat nem egymástól függetlenül kell vizsgálni, hanem egymással való kapcsolatukban, meghatározott szempontok alapján; ezek: a funkcionális nyelvelméletek, a pragmatika, a stilisztika és a poétika. Elemzéseit kiterjeszti az irodalmi alkotásokon kívül egyes alkotók, stíluskorszakok, forrásszövegek és fordítások, különféle nyelvek stílusjellemzőinek vizsgálatára. Alapos analízissal bemutatja a műnemek és műfajok stiláris sajátosságait, irodalomtörténeti és stíluskorszakok jellemzőit a kiválasztott művek összehasonlító elemzésével.

A továbbiakban megismerjük az összehasonlító stíluselemzés fogalmait (a könnyű fellelhetőség érdekében) betűrendbe szedve az *allúzió*-tól a *vendégszöveg*-ig több mint negyven szakaszt és szókapcsolatot értelmez rövid körülírással. Ezek a kötet elemzéseinek szakszókincsét képezik a továbbiakban.

Elemzésre irodalmi szövegeket, valamint irodalmi értékű szónoki szövegeket és vallásos tartalmú írásokat választ ki. Fontos kérdése: hogyan lehet megragadni valamely szöveg irodalmiságát.

Az intertextualitás fogalmát és tudománytörténeti helyét KRISTEVA, BAHTYIN, GENETTE, RIFARTERRE elméleti munkáira hivatkozva tisztázza, elhatárolja a plágiumtól, a paratextualitástól, a metatextualitástól, az imitációtól, az architextualitástól. Megállapítja fajtáit: az általános intertextualitás különböző szerzőktől ered, a korlátozott intertextualitás pedig önidézés, önidézet. Természetes – mondja –, hogy az intertextualitás észleléséhez bizonyos fokú műveltség, előzetes olvasmányok, szövegek ismerete szükséges. A jelenség különösen gyakori a posztmodern irodalomban – ez is a szövegek közti játék egyik lehetősége.

Az összehasonlító stilisztika korábbi elméleti munkákban ugyan megjelent, bár nem tekintették még más szemléletmódoktól elhatárolandónak (SPITZER, VOSSLER, BALLY); bizonyos elemzésekben is felismerhető: például TÖRÖK GÁBOR összevetette József Attila-tanulmányaiban a költő különböző korszakaiból származó verseit.

A stilisztika – mint tudjuk – a nyelv- és irodalomtudomány határán áll; több kiváló irodalomtudós – SÓTÉR ISTVÁN, KLANICZAY TIBOR, SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY és mások – elismerően nyilatkoztak arról, hogy az irodalomtudomány sokat köszönhet a nyelvészek stilisztikai vizsgálódásainak. Az irodalmi szövegek összehasonlító stilisztikai elemzésével kapcsolatosban egyetérthetünk PÉTER MIHÁLY megállapításával, mely szerint mindenfajta stíluselemzés kiindulópontja az összehasonlítás. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA arra is keresi a választ, hogy egy verbális üzenet mitől minősül műalkotásnak. – Ennek a kérdésnek

alapos kifejtését találjuk a kötetben, kiváló írók és stilsztikával foglalkozó nyelvészek („stilsztikusok”) nézeteit ismerteti-idézi a szerző.

Fontos megállapítása a következő: „A műértelmezés mindenképpen a jelentésképzés gondolkodási folyamatát indítja el, amely újraértelmezteti velünk a világhoz való viszonyunkat, önmagunkat, és eközben esztétikai élvezetre, tapasztalatra is szert teszünk. A műveket természetesen az alkotó jobban érti a legjobb elemzőnél is, így nyilván eltér az értelmezésük. Hogy ez miből fakad? Erre sok magyarázat adódik: az alkotó célját csak sejtethi a befogadó, hiszen még a szöveg kis eleme, a szó értelmezése sem pontosan ugyanaz kettejük tudatában. És nyilvánvalóan különböző műveltségi szinten is eltérő a szövegértelmezés és a stílustulajdonítás színvonala” (23).

Meghatározza az összehasonlító stíluselmzés fogalmát, elméleti alapjait (ezek elsősorban a funkcionális nyelvszemléletek), tárgyát, anyagát, területeit, módszereit, szerepét, célját – majd gyakorlatát. Ezek után az elméleti kérdéseket taglaló fejezetek után az összehasonlító stíluselmzés gyakorlata következik mintegy háromszázötven lap terjedelemben.

Az intertextuális összevetéseket megelőzően intratextuális összevetést olvashatunk: Juhász Gyula *Turris eburnea* című fiatal kori (1907-ben írt) versének kéziratát veti egybe a Nyugatban megjelent és a költő műveinek kritikai kiadásában olvasható változataival. Elemzi a változtatásokból adódó szemantikai és stiláris különbségeket; a vers hangzásvilágát érintő, sőt a helyesírási változatait is, ez utóbbi egy-egy írásjelet, illetve nagy kezdőbetűt jelent, az elemzés szerint fontos jelentéstöbbletet hordozva.

Ugyancsak intratextuális, azaz egy alkotáson belüli vizsgálat Dsida Jenő *Tavalyi szerelem* című, két nyolcsoros versszakból álló költeményének elemzése. Az elégikus végkicsengésű dal két versszaka közötti jelentésbeli eltérés ellenére szerkezetük teljesen azonos. Részletes összevetésüket olvasva az elemzést végzőnek kitűnő beleérző képességéről, emellett grammatikai minősítéseinek tökéletes pontosságáról győződhetünk meg; ezek alapvető feltételei a magas színvonalú stilsztikai vizsgálatnak.

Lackfi János versvariációinak verstani elemzése után jogosan teszi fel a kérdést SZIKSZAINÉ NAGY IRMA, hogy a bemutatott variációk stílusgyakorlatok-e vagy paródiák, hiszen „az antik metrumokhoz magasztos eszmeiségű és fennkölt stílusú” művek szoktak kötődni (56).

Intertextuális elemzéseit a szerző Szabó Lőrinc-költeményekkel kezdi: a *Huszonhatodik év* című szonettciklusból választ ki két verset: Mindenütt ott vagy és Mert seholy se vagy párvers címeinek ellentmondása és összhangja mellérendelő összetett mondatná egybeolvasva okádó magyarázatként fogható fel. A címet kezelő Mert kötőszós indítás sugallja e gondolatot a versolvasónak-elemzőnek. Rekviemjével Szabó Lőrinc újat teremtett, a „dialogikus költői paradigma modelljét” – idézi NEMET G. BÉLÁTÓL (62). A kötet verseiben az enjabement-ok által hangsúlyosabbá válnak az új sorba írt tagok, melyek sokszor igen szoros grammatikai viszonyú szintagmatagok (tárgyas szintagmák, alany és állítmány stb.) –, s az olvasó elgondolkozik: hogyan lehet ezeket hitelesen és értelmezően megszólaltatni. „Szabó Lőrinc óta [...] nemcsak alkotni, de olvasni is másként kell magyar verset” – idézi SZIKSZAINÉ NAGY IRMA KULCSÁR SZABÓ ERNŐTŐL (74).

Két Móricz-novella: a *Tragédia* (1909) és az *Egyszer jóllakni* (1933) szövegének közele és részletes elemzése következik; a sok szempontot felölelő fejtegetés példaként szolgálhat fogékony hallgatóknak egy-egy diplomamunka témájának és módszerének megválasztásához is. – A két novellában az olvasó alig veszi észre az elbeszélő szöveg és a szabad

függő beszéd határvonalát. Erre a jelenségre talán erőteljesebben kitérhetett volna a különben rendkívül alapos és részletező elemzés. Móricz nyelvének jellemzésére CZINE MIHÁLY megállapítását idézi (111), eszerint a Móricz által teremtett nyelv, „az elődökénél szubjektívabb, vibrálóbb, érdekesebb, gazdagabb, modernebb”. CZINE MIHÁLY állításából – állítmányaiból a *gazdagabb* véleményem szerint vitatható, ha az elődök közül például Arany, Petőfi, Jókai, Mikszáth nyelvi gazdagságára gondolunk.

Kossuth Lajosnak egy vezércikkét és egy toborzó beszédét veti össze a szerző Retorikai intertextualitás műfajok párbeszédében című fejezetében. Mindkettőt – méltán – irodalmi alkotásnak tekinti. Jellemző rájuk megállapítása szerint a gondolatot erősítő és a pátoszt fokozó alakzatok léte. A szegedi toborzó „tanácskozó beszéd”: nagyon érdekes a szöveg folyamán folyton változó megszólítások elemzése. A vezércikk és a politikai szónoklat szövegtípusának eltérését pontosan kimutatja, emellett kiemeli, hogy a vezércikk írója is érdekeltté, egyetértővé teszi az olvasót: „Egyesüljünk a haza megmentésére mindenek előtt” – idézi a szónoklatból.

Kossuth szónoklatainak egyik fontos szövegszervező elvét adják a kérdésalakzatok: ezek átmenetet jelentenek a valódi és az álkérdés között; publicisztikai szövegének kérdései álkérdések, a kérdés feltevője maga válaszol: érvelő szerepük van. Az érvelések gazdag adjekciós alakzatokban. A szónoki beszédek az adjekciós alakzatoknak több változatát tartalmazták: halmozás, felsorolás, fokozás, ismétlés. Kossuth szegedi toborzó beszédében az ellentét, az ellentétező párhuzam, valamint a paralelizmus nagy meggyőző erejű.

Kossuth írásaiban az értelmi meggyőzés, szónoklataiban az érzelmi ráhatás az uralgó, mindkettő szépirodalmi igényű retorikával párosulva – értékeli a szerző.

A következő fejezet a műfordítást mint az intertextualitás egyik létmódját mutatja be. Gazdag anyagának szempontjaiból kiemeljük a következőket: a forrás- és célnyelv inkongruenciája, sőt nyelvtipológiai különbözősége. Ezek eredményeképpen szemantikai veszteségek, de többletek is keletkezhetnek: mássá lesz a szöveg. Fontos kérdéseket ragadhunk még ki a szempontrendszerből: fogalmi vagy stílushűsége törekedjék a fordító; milyen legyen a forrás- és a célnyelvi szöveg képanyagának megfelelése; a versmondattana.

A biblikus szövegek stílár változatait tárgyaló fejezet szintén a műfordítás és intertextualitás témájához kötődik. A szerző összeveti a Bécsi kódex, Heltai Gáspár, Károlyi Gáspár, Komáromi Csipkés György bibliafordításaiban Jónás könyve szövegében főként az interrogáció kérdésalakzatainak sokaságát. Már Károlyi Gáspár is tudta – idézi SZIKSZAINÉ NAGY IRMA – „Az egyszerű kijelentésben nem lenne oly erő, mint ami van a kérdésben” (178–179).

Összehasonlító stiluselemzést végez a szerző Nagy Ignác Tisztújítás című, 1842-ben keletkezett és Parti Nagy Lajos 2006-ban megjelent művével; Parti Nagy műve a Nagy Ignác-vígjáték átirata.

Kosztolányi Dezső Ha negyvenéves elmúltál című költeményével veti össze Tóth Krisztina Delta című versét; az intertextualitásnak több sajátos módját ismerhetjük fel a költő szövegében: vendégszöveg, struktúraevokáció, szemantikus-motivikus utalás, versforma- és ritmusimitáció. Aki úgy olvassa Tóth Krisztina versét, hogy nem ismeri Kosztolányi művét, az nem fejezi fel az intertextus nyomait, úgy belesimulnak a kiemelt mondatok – állapítja meg a szerző.

Találó címe van a következő fejezetnek is: Funkcionális ellentétben létező intertextualitás. Az 1200 körül keletkezett, legrégebbi szövegműnk, a Halotti beszéd és Kosztolányi Halotti beszéd című költeménye sok szempontra kiterjedő elemzésének egyik értékes

megfigyelése szerint Kosztolányi versének szerkezete egybeesik a klasszikus szónoki beszéd szerkezetével: exordium – az ember érték; confirmatio – ugyanis egy élete van; narratio – a legjelentéktelenebb is kiválasztott; perroratio – halálával mesealakká lesz.

Ezt az utolsó megállapítást, az utolsó versszak ilyen értelmezését határozott állítás-ként nem tartom meggyőzőnek: költői hasonlat ez, mely főként állandó szókapcsolatok által nyilvánul meg a költemény szövegében („Hol volt...”; „Hol volt, hol nem volt”) a versszak negyedik és tizedik sorában.

Nagy értéke az elemzésnek, hogy rámutat Kosztolányi költeményének további intertextuális kapcsolataira. Ezek nem az ómagyar szövegből valók. Goethe Faustjának légkörét idézi „ki küzdve tört a jobbra”, s Faludi Ferenc Forgandó szerencse című költeményét idézi emlékezetünkbe a „forgandó, tündér szerencse” verssor. A költeményt természetesen az az olvasója is megérti és élvezni tudja, aki nem észleli ezeket az intertextuális jelenségeket, mert nem ismeri az idézett szövegeket.

Következő nagy terjedelmű és gazdag tartalmú fejezetében szertartási és költői litániákat vizsgál. A szakrális szövegtípus példajaként a Zoltárok könyve 136. énekét idézi, majd költői – világi, profán – litániákat elemez: Juhász Gyula, Dsida Jenő, Kaffka Margit, Kosztolányi Dezső, Somlyó György, Karinthy Frigyes, Tóth Árpád költeményeit, s felfedezi a „litániaszerűséget” például Radnóti Töredékében, Illyés Gyula Egy mondat a zsarnokságról című nagy versében. A költői litániák – állapítja meg – vallási tartalom nélkül játszanak rá a litánia formai-stílusbeli sajátosságaira.

Katona József Bánk bán című drámájában Tiborc panasza és a modern Tiborcok a témája a drámai hangnem változatait bemutató fejezetnek, Erdős Virág, Egressy Zoltán, Háy János, Lackfi János és Zalán Tibor által írt szövegekben. A felsorolt 21. századi alkotók a modern élet társadalmi, gazdasági, politikai, természeti, kulturális viszonyait élék át a drámai szituációban, többnyire szlengben, sőt a trágárságot sem kerülve el. Az eldurvult beszédstílusra utalva fel is teszi a szerző a kérdést: „Fokozza-e a vulgáris nyelvezet a drámaiságot?” (334).

Szabó Lőrinc Lóci óriás lesz című versét Vörös István „írja újra” parafrázisában: Misi óriás pizzát vesz címmel, mai szituációba helyezve az apa és fiú kapcsolatának ábrázolását. Vörös István nagy formahűséggel követi a Szabó Lőrinc-költeményt, és virtuóz módon teljesen belesimulnak szövegébe a Szabó Lőrinctől átvett sorok.

„Valódi költészettel párbeszédet folytató slam poetry” című fejezete ismereti a slam műfaját, s azt is, milyen heves vitákat vált ki ez a műfaj az írók és az irodalmárok körében. Petőfi Föltámadott a tenger című nagyszerű költeményének hatalmas víziója, emelkedettsége ellenében egy nyolcfős csoport újszerű képalkotással, argotikus köznyelven, szleng jeleketekkel írta át a verset. „Az átköltés [...] sem tartalmilag, sem hangulatilag nem egységes alkotás” (361) – állapítja meg SZIKSZAINÉ NAGY IRMA az egyikről, de mindegyikre igaz.

A műfajparódia bemutatása kapcsán jellegzetes alkotói, műfaji sajátosságok, karikatúrisztikus egyedi művek kerülnek sorra; a hagyományt egészen Arisztophaneszig, Cervantesig vezeti vissza. Tóth Árpád Ady Endrének című költeményéhez Karinthy Frigyes és Varró Dániel paródiáit csatolja.

Kiváló fogalmi tisztázását nyújtja a *paródia*, *travesztia*, *szatirikus pastiche* stb. fogalmaknak, s bemutatja a paródia lehetséges megjelenéseit: műfajparódia, egyedi művekkel folytatott intertextuális játék, alkotói sajátosságok karikatúrája, sőt a vershangzás karikatúrája. Végül megállapítja: akkor élvezhető az irodalmi karikatúra, ha az olvasója ismeri a parodizált művet, műfajt, illetve a kifigurázott író egyéni stílusát.

A kötetet imponálóan gazdag irodalomjegyzék zárja, a magyar műveken kívül német, francia, angol szerzőkre is hivatkozik. „Az összehasonlító stíluselmzés szakirodalmából”: e cím szerepel a lista élén; ehelyett a Felhasznált irodalom vagy Irodalom volna találó, mivel a jegyzékben szakmunkákon kívül az idézett szépirodalmi művek is benne vannak (például Ady Endre összes prózai művei; József Attila összes műve; Márai Sándor: Egy polgár vallomásai stb.).

Külön elismerés és köszönet illeti a szerzőt, amiért SZATHMÁRI ISTVÁN stíluskutató csoportjának tagjaitól származó tanulmányokra olyan bőségesen hivatkozik, felsorolva őket az irodalomjegyzékben. Legnagyobb számban természetesen és méltó módon SZATHMÁRI tanár úr műveinek címeit olvashatjuk.

Ez a rövid ismertetés nem tudja kellőképpen érzékeltetni a kötet imponáló gazdagságát és sokszínűségét. A szerző tájékozottsága a magyar és a nemzetközi – elsősorban stilisztikai – szakirodalomban, kivételes olvasottsága, a klasszikus és a mai magyar szépirodalomnak kiváló ismerete mellett grammatikai és verstani megállapításai szintén fölényes szakmai tudásról, nagyfokú tájékozottságról tanúskodnak.

Egyetemi oktatói tapasztalatai révén ismét olyan könyvet alkotott SZIKSZAINÉ NAGY IRMA, amelynek elemzéseit magyartanárok, egyetemi hallgatók, doktori iskolák hallgatói nagyon sok tanulsággal ismerhetik meg, mintául szolgálhat elemzéseikhez, s amellett minden irodalom, főként a huszadik-huszonegyedik századi irodalom iránt érdeklődő olvasója is haszonnal, örömmel tanulmányozhatja.

Hivatkozott irodalom

- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 1994. *Stilisztika*. Trezor Kiadó, Budapest.
 SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Osiris Kiadó, Budapest.
 SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 2001. *A retorikai kérdés rövid tudománytörténete*. Az alakzatok világa 3. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
 SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 2011. *Stíluselmzés – stílusértékelés – stílusművelés. Stilisztikai gyakorlókönyv*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
 SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 2016. *Költészet és játék. A játékosság stíluslehetőségei a magyar költészetben*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

V. RAISZ RÓZSA
 Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

Pölcz Ádám, A nyelvművelés retorikai gyökerei

A nyelvhelyesség retorikai alapjainak hagyományáról

Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Interkulturális Kutatások Kft., Budapest,
 2021. 227 lap

A retorika és a nyelvhelyesség kapcsolata több évezredezre tekint vissza, mégpedig olyan múltra, amely meghatározza mai nyelvművelő tevékenységünket is. Igazolással ezúttal elegendő a legnagyobb hatású szerzőt, MARCUS FABIVS QVINTILIANVST idézni.